३२

गाथिनो विश्वामित्रः।इन्द्रः। त्रिष्टुप्

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सवनं चारु यत्ते।

प्रप्रुथ्या शिप्रे मघवन्नृजीषिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व॥ ३.०३२.०१

इन्द्र- ईशनाधिदैवत। सोमपते- रसपालक। इमम्- एतम्। माध्यंदिनम्- मध्याह्ने कल्पितम्। सवनम्- सम्भजनमयम्। चारु- कल्याणम्। ते- तव। सोमम्- रसम्। पिब- अनुभव। शिप्रे- नासिकाद्वारे। प्रप्रुथ्य- श्वासेन पूरयित्वा। मघवन्- सम्पद्वन्। ऋजीषिन्- आर्जवसम्पन्न। हरी- श्वासप्रश्वासाख्यप्राणौ। विमुच्य- विमोच्य कुम्भके सन्। इह- अत्र। मादयस्व- सन्तुष्टो भव॥१॥

गवाशिरं मन्थिनमिन्द्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व॥ ३.०३२.०२

गवाशिरम्- चिद्रश्मिमिश्रितम्। मन्थिनम्- चित्तमन्थनकरम्। शुक्रम्- प्रकाशम्। सोमम्- रसम्। इन्द्र। पिब- अनुभव। ते- तव। मदाय- तृप्तये। ररिम- दद्मः। ब्रह्मकृता- मेधामन्त्रादिकृता। मारुतेन गणेन- प्राणगणेन। सजोषाः- समानहृदयः। रुद्रैः- द्रवत्प्राणैः। तृपत्- तृप्यन्। आ वृषस्व- वर्षय॥२॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नर्चन्त इन्द्र मरुतस्त ओजः।

माध्यंदिने सवने वज्रहस्त पिबा रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र॥ ३.०३२.०३

सुशिप्र- शोभनप्राण। ते- तव। शुष्मम्- बलम्। तविषीम्- शक्तिम्। ये। अवर्धन्- अवर्धयन्। ते- तव। ओजः- तेजः। ये अर्चन्तः। मरुतः- प्राणविशेषाः। तैः रुद्रैः। माध्यंदिने सवने। वज्रहस्त। सगणः- स्वगणयुक्तः। पिब- रसमनुभव॥३॥

त इन्वस्य मधुमद्विविप्र इन्द्रस्य शर्धो मरुतो य आसन्।

येभिर्वृत्रस्येषितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म॥ ३.०३२.०४

येभिः- यैः। इषितः- प्रेरितः। अमर्मणः- परैरविदितमर्मस्थानस्य। मन्यमानस्य- अभिमानयुक्तस्य। वृत्रस्य- आवरणप्रतीकराक्षसस्य। मर्म। विवेद- इन्द्रो ज्ञातवान्। ये। इन्द्रस्य। शर्धः- बलभूताः। आसन्- अभवन्। ते। मरुतः। नु- क्षिप्रम्। मधुमत्- सोमं रसम्। विविप्रे- प्रैरयन्॥४॥

मनुष्वदिन्द्र सवनं जुषाणः पिबा सोमं शश्वते वीर्याय।

स आ ववृत्स्व हर्यश्व यज्ञैः सरण्युभिरपो अर्णो सिसर्षि॥ ३.०३२.०५

इन्द्र- परमेश्वर। मनुष्वत्- विवेकवत्। सवनम्- सम्भजनम्। जुषाणः- सेवमानः। शश्वते- सनातनाय। वीर्याय। सोमम्- रसम्। पिब- अनुभव। हर्यश्व- प्राणाश्व। सः- तादृशस्त्वम्। सरण्युभिः- सरणशीलैः। यज्ञैः- सङ्गतिकारकैर्बलैः। आ ववृत्स्व- आगच्छ। अपः अर्णः- जीवोदकानि। सिसर्षि- प्रापय॥५॥

त्वमपो यद्ध वृत्रं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रासृजः सर्तवाजौ।

शयानमिन्द्र चरता वधेन वव्रिवांसं परि देवीरदेवम्॥ ३.०३२.०६

शयानम्- तमःप्रायम्। अदेवम्- अन्धकारम्। अपः- जीवोदकानाम्। परि- परितः। वव्रिवांसम्- आवरणभूतम्। वृत्रम्- आवारकम्। चरता- गतिमता। वधेन- हननसाधनेन। जघन्वान्- हतवान्। आजौ- युद्धे। सर्तवे- सरणाय। अत्यान्- अश्वान्। इव। प्रासृजः- अपः प्रकर्षेण मोचितवान्॥६॥

यजाम इन्नमसा वृद्धमिन्द्रं बृहन्तमृष्वमजरं युवानम्।

यस्य प्रिये ममतुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं ममाते॥ ३.०३२.०७

यस्य। यज्ञियस्य- पूजार्हस्य। महिमानम्- माहात्म्यम्। प्रिये। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। ममतुः- परिच्छेदं कुर्वत्यावपि। न ममाते- परिच्छेदं न कर्तुं शक्नुतः। यथा कालो घटया परिच्छिन्नोपि न परिच्छिन्नस्तथा। तम्। वृद्धम्- विश्वरूपम्। बृहन्तम्- महान्तम्। ऋष्वम्- शरण्यम्। अजरम्- जरारहितम्। युवानम्- नित्यतरुणम्। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। नमसा- नमस्कारपूर्वकम्। यजामः- पूजयामः ॥७॥

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे।

दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जजान सूर्यमुषसं सुदंसाः॥ ३.०३२.०८

पुरूणि- प्रभूतानि। सुकृता- सुष्ठु कृतानि। इन्द्रस्य। कर्म- कर्माणि। व्रतानि- धर्ममयानि। विश्वे- सर्वे। देवाः। न मिनन्ति- न हिंसन्ति। यः। पृथिवीम्- भूमिम्। द्याम्- दिवम्। दाधार- धृतवान्। सुदंसाः- शोभनकर्मयुक्तः सन्। इमाम्- एताम्। उषसम्- प्रभातीं विद्याम्। सूर्यं- सवितारमात्मानम्। जजान- प्रकाशितवान् ॥८॥

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमम्।

न द्याव इन्द्र तवसस्त ओजो नाहा न मासाः शरदो वरन्त॥ ३.०३२.०९

अद्रोघ- अद्रोह। तव- भवतः। तत्। महित्त्वम्- माहात्म्यम्। सत्यम्। सद्यः- क्षणेन। जातः- उद्भूतः। सोमम्- रसम्। अपिबः- अनुभवसि। इन्द्र- परमेश्वर। तवसः- बलवतः। ते- तव। ओजः- तेजः। द्यावः- लोकाः। अहा- अहानि। मासाः। शरदः-संवत्सराः। न वरन्त- न वारयन्ति ॥९॥

त्वं सद्यो अपिबो जात इन्द्र मदाय सोमं परमे व्योमन्।

यद्ध द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्व्यः कारुधायाः॥ ३.०३२.१०

इन्द्र । त्वम् । सद्यः- क्षणेन । जातः- उद्भूतः । परमे व्योमन्- चिदाकाशे । सोमम्- रसम् । अपिबः- अनुभवसि । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । आविवेशीः- प्रविष्टवान् । अथ- अनन्तरम् । पूर्व्यः- प्राचीनः । कारुधायः- कर्मधारकः । अभवः- बभूविथ ॥१० ॥

अहन्नहिं परिशयानमर्णो ओजायमानं तुविजात तव्यान्।

न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्या३ क्षामवस्थाः॥ ३.०३२.११

अर्णः- जीवोदकम् । परिशयानम्- आवृत्य परितः शयानम् । ओजायमानम्- बलेन वर्धमानम् । अहिम्- मेघमित्याधिभौतिके । जडोन्मुखवासनामित्याध्यात्मिके । तव्यान्- बली सन् । तुविजात- बहुधा जात । अहन्- नाशितवान् । द्यौः- नभश्च । ते- तव । महित्वम्- माहात्म्यम् । न अनु भूत्- न अनुभवति । अन्यया- एकतरया । स्फिग्या- कट्या । क्षाम्- भूमिम् । अवस्थाः- अधितिष्ठसि ॥११ ॥

यज्ञो हि त इन्द्र वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मियेधः।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत्॥ ३.०३२.१२

यज्ञः । हि- खलु । ते- तव । इन्द्र । वर्धनः । भूत्- अभूत् । उत- अपि च । सुतसोमः- रसनिष्पादकः । मियेधः- मेधाविषयः । प्रियः । अभूत् । यज्ञियः- पूजार्हः सन् । यज्ञेन- दानेन । यज्ञम् । अव- रक्ष । ते- तव । वज्रम्- आयुधोपलक्षितपराक्रमम् । यज्ञः- उपासनमेव । अहिहत्ये- आवरणनाशने । आवत्- ररक्ष ॥१२ ॥

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागेनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्याम्।

यः स्तोमेभिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः॥ ३.०३२.१३

यज्ञेन । इन्द्रम्- परमेश्वरम् । अवसा- रक्षया । अर्वाक्- अस्मदभिमुखम् । आ चक्रे- करोति । एनम्- एतमिन्द्रम् । नव्यसे- अभिनवाय । सुम्नाय- सुखाय । आ ववृत्याम्- वृणोमि । यः ।

पूर्व्येभिः- प्राचीनैः। स्तोमेभिः- मन्त्रैः। वावृधे- वृद्धो भवति। यः। मध्यमेभिः- माध्यमिककालैः। नूतनेभिः- अभिनवैर्मन्त्रैर्वृद्धो भवति ॥१३॥

विवेष यन्मा धिषणा जजान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमह्नः।

अंहसो यत्र पीपरद्यथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते॥ ३.०३२.१४

यत्र- यस्यां धिषणायाम्। नः- अस्मान्। अंहसः- पापात्। पीपरत्- इन्द्रः पारं नयेत्। धिषणा- सा बुद्धिः। मा- माम्। विवेष- व्याप्नोति। जजान- मन्त्रान् सृजति। पार्यात्- दूरवर्तिनः। अह्नः- आगामिदुर्दिनागमनात्। पुरा- पूर्वम्। इन्द्रम्। स्तवै- स्तवानि। नावेव यान्तम्- नौकायां यान्तं यथा। उभये- उभयपार्श्ववर्तिनो जलनिमग्नजनाः। हवन्ते- आह्वयन्ति तथाहमिन्द्रमाह्वये ॥१४॥

आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबध्यै।

समु प्रिया आववृत्रन्मदाय प्रदक्षिणिदभि सोमास इन्द्रम्॥ ३.०३२.१५

अस्य- इन्द्रार्थम्। कलशः- सोमकलशोपलक्षितरसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके। आपूर्णः- रसपूर्णं सज्जम्। स्वाहा- तं रसमिन्द्रमाहूय समर्पय इति भावः। पिबध्यै- इन्द्रायानुभूतये। सेक्ता- सेचकः। इव। कोशम्- रसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके। पात्रम्। सिसिचे- रसं सिञ्चामि। प्रदक्षिणित्- दाक्षिण्येन। प्रियाः। सोमासः- रसाः। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। मदाय- हर्षाय। सम्- सम्यक्। अभि- आभिमुख्येन। आववृत्रन्- आवृत्य वर्तन्ताम् ॥१५॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिन्धुर्नाद्रयः परि षन्तो वरन्त।

इत्था सखिभ्य इषितो यदिन्द्रा दृळ्हं चिदरुजो गव्यमूर्वम्॥ ३.०३२.१६

पुरुहूत- बहुभिराहूत। त्वा- भवन्तम्। गभीरः- गम्भीरः। सिन्धुः- समुद्रः। न- न वारयति। परि- परितः। सन्तः- भवन्तः। अद्रयः- मेघा गिरयो वा जडप्रतीकाः। न वरन्त- न वारयन्ति। इत्था- इत्थम्। इन्द्र- परमेश्वर। इषितः- प्रेरितः। सखिभ्यः- मित्रेभ्यः। दृळ्हम्- दृढम्। ऊर्वं-

विस्तृतम्। गव्यम्- चिद्रश्मिबन्धकं जडोन्मुखभावनमित्याध्यात्मिके। सूर्यरश्मिबन्धकं मेघमित्याधिभौतिके। चित्- अपि। अरुजः- बिभेदिथ ॥१६॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।

श्रृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम्॥ ३.०३२.१७

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१७॥